

Tashkent before and after the earthquake: problems of housing construction and architectural solutions

Anora TOGAEVA ¹

Institute of History of the Academy of Sciences of the Republic of Uzbekistan

ARTICLE INFO

Article history:

Received October 2022

Received in revised form

10 October 2022

Accepted 25 November 2022

Available online

25 December 2022

Keywords:

dwelling construction,
housing funds, architectural
appearance, building
materials, multi-storied
buildings and typical houses.

ABSTRACT

The rapid growth of population in Tashkent city in the second half of the XX century turned dwelling construction into one of the actual problems in the capital of Uzbekistan. Moreover, the urban planning policy of the Soviet Administration influenced the formation of the architectural appearance of cities and dwelling construction. Dwelling construction and problems in this field in Tashkent in the 1950-1980s have been analyzed in the article based on different sources.

2181-1415/© 2022 in Science LLC.

DOI: <https://doi.org/10.47689/2181-1415-vol3-iss6-pp196-205>

This is an open-access article under the Attribution 4.0 International (CC BY 4.0) license (<https://creativecommons.org/licenses/by/4.0/deed.ru>)

Тошкент зилзиладан олдин ва кейин: уй-жой қурилиши ҳамда меъморий ёндашувлар

АННОТАЦИЯ

Калит сўзлар:

уй-жой қурилиши,
уй-жой фонди,
меъморий қиёфа,
лойиҳа,
қурилиш материаллари,
кўп қаватли уйлар,
намунавий уйлар.

XX асрнинг иккинчи ярмида Тошкент шаҳрида аҳоли сонининг жадал суръатларда кўпайиши Ўзбекистон пойтахтида уй-жой қурилишининг долзарб муаммога айланишига сабаб бўлган. Шу билан бирга, совет ҳукуматининг шаҳарсозлик сиёсати уй-жой қурилиши ва шаҳар меъморий қиёфасининг шаклланишига таъсир кўрсатган. Мақолада турли манбалар маълумотлари асосида 1950-1980 йиллар оралиғида Тошкентда уй-жой қурилиши ва соҳада учраган муаммолар таҳлил этилган.

¹ Candidate of Historical Sciences (PhD), Senior Researcher, Institute of History of the Academy of Sciences of the Republic of Uzbekistan.

Ташкент до и после землетрясения: проблемы жилищного строительства и архитектурные решения

АННОТАЦИЯ

Ключевые слова:

жилищное строительство,
жилищный фонд,
архитектурный облик,
проект,
строительные материалы,
многоэтажные дома,
 типовые дома.

Высокий рост численности населения города Ташкент во второй половине XX века стал причиной превращения жилищного строительства в актуальную проблему. Политика советской власти в сфере градостроительства оказала большое влияние формированию архитектурного облика города. В статье на основе сведений разных источников анализируются проблемы и динамика развития жилищного строительства в Ташкенте в эти годы.

XX аср ўрталарида Ўзбекистонда меъморчиликнинг ривожланиши ва шаҳарлар ташқи кўринишининг шаклланишига собиқ совет давлатининг шаҳарсозлик сиёсати, ҳукмрон коммунистик партиянинг ғоявий-мафкуравий талаблари катта таъсир кўрсатди.

Хусусан, 1950-йилларга келиб, собиқ СССРнинг барча минтақаларида янги шаҳарлар қурилиши услублари ва сифати сезиларли даражада ўзгариб, улар режа асосида бунёд этила бошланди. Шаҳарларда микрорайонлар ва алоҳида аҳоли турар жойлари – массивлар барпо этилиши, “намунавий” биноларнинг қурилиши, янги қурилиш материаллари, жумладан, темир-бетон ва йирик панелли конструкцияларнинг қўлланилиши шаҳар қурилиши суръатлари жадаллашувига олиб келди.

XX асрда Тошкент минтақанинг аҳолиси жадал тарзда кўпайиб бораётган шаҳарларидан бири бўлиб, аҳолисининг сонига кўра иттифоқ миқёсида 1939 йилда Москва, Ленинград, Киев, Харьков, Боку, Горький ва Одессадан кейин саккизинчи ўринда турган бўлса, 1960-йиллар бошига келиб Москва, Ленинград, Киевдан кейин тўртинчи ўринни эгаллаган.

1989 йилда Ўзбекистон ҳудудида 124 та шаҳар мавжуд бўлса-да, республика жами шаҳар аҳолисининг деярли учдан бир қисми Тошкент шаҳрида яшар эди [1;44]. Шаҳар аҳолиси 1913 йилда 256 мингдан ортиқ кишидан иборат бўлса [2;43], 1939 йилда ўтказилган аҳоли рўйхатига кўра 550 минг, 1966 йил 1 январь ҳолатига кўра 1 127 минг, 1976 йил 1 январь ҳолатига кўра 1 643 мингни ташкил этган. 1989 йилда Тошкент шаҳри аҳолиси 2 102 минг кишидан иборат эди [3]. Бу эса, табиийки, шаҳарда уй-жой қурилишига алоҳида аҳамият берилишини тақозо этган.

XX аср ўрталаридан Ўзбекистонда шаҳар аҳолиси салмоғининг кўпайиши янги уй-жойлар қурилишига бўлган эҳтиёжларни ошириб юборди. Бунинг натижасида архитекторлар сони ҳам кўпайиб борди. Иккинчи жаҳон урушидан кейинги дастлабки йилларда республикада лойиҳалаштириш ишлари билан 15-20 киши шуғулланган бўлса, 1951 йилга келиб, 150 дан ортиқ мутахассислар шу иш билан банд эдилар. Уларнинг учдан бир қисми пойтахт ва бошқа шаҳарларда қурилаётган биноларни лойиҳалаштириш билан машғул эдилар. Шунга қарамай, Тошкент шаҳрида қурилаётган бинолар лойиҳаларининг кўпчилиги марказ мутахассислари томонидан ишлаб чиқилган. Айрим ҳолларда Ўзбекистон пойтахти учун номуносиб

лойиҳалар таклиф қилинган ва бу ўз даврида маҳаллий мутахассисларнинг норозилигига сабаб бўлган [4].

Иккинчи жаҳон урушидан кейинги дастлабки йилларда бир хил типдаги бинолар – намунавий [5] уйларни оммавий равишда қуришга катта аҳамият берилди. Бундан кўзланган асосий мақсад – биринчи галда аҳолининг ўсиб бораётган эҳтиёжларини қондириш бўлса, иккинчи томондан, совет давлати аҳолиси турмушида ижтимоий тенгликни таъминлашдан иборат эди. Тошкентда бир қаватли намунавий уйлардан бири (148-серия) архитектор И.Рачинская томонидан лойиҳалаштирилган. 1948 йилдан бошлаб, хом ғиштдан қурилган бундай уйларда водопровод ва канализация тармоқлари мавжуд эди.

1953 йилда эса Ўзбекистонда илк бор 4 қаватли намунавий уй (ТЖ-1) лойиҳалаштирилди [79, 304]. Кейинчалик турли сериядаги намунавий уйлар лойиҳалаштирилиб, уларнинг сони тобора кўпайиб борди. Кўп ҳолларда бир хилдаги намунавий уйлар бутун мамлакат бўйлаб қурилди.

Шу билан бирга, Совет Иттифоқи ҳудудида урушидан кейинги йиллар, хусусан, 1950-йилларнинг биринчи ярми архитектурасида меъморий ёндашувларда безак ва ҳашаматга алоҳида эътибор қаратилди. Бу даврда Тошкентда ҳам баъзи бинолар баланд, кенг ва ҳашаматли қилиб барпо этилди. Уй-жойлар асосан 3 ва 5 қаватли қилиб, асосан ғиштдан қурилди. Ҳар бир бинони алоҳида лойиҳа асосида, ўзига хос кўринишда барпо этишга ҳаракат қилинди. Масалан, халқ орасида “сталинка” деб ном олган бинолар қурилишига салмоқли маблағ ажратилган. Бундай типдаги иншоотларда хона баландлиги 3,5 метрни, ошхоналар 15 м²ни ташкил этган. Бир хонали уйлар 40 м²гача, уч хонали уйлар 110 м²дан каттароқ майдонни эгаллаган. Бундай типдаги уй-жойлар қурилиши катта харажатни талаб этар эди.

Бироқ И.Сталин вафотидан сўнг мамлакат ҳаётида рўй берган ўзгаришлар меъморчилик ва қурилиш соҳаларига ҳам таъсир кўрсатди. Турар жой қурилиши аҳоли сонининг ошиб боришидан орқада қолганлиги масаланинг тез, арзон ва қулай ечимини топишни тақозо этганлиги туфайли 1950-йиллар ўрталарида кун тартибига кам чиқимли биноларни лойиҳалаштириш ва қуриш талаби кўйила бошланди. Совет давлатининг 1955 йил 4 ноябрда қабул қилинган “Лойиҳалаштириш ва қурилишда “ортиқчаликларни” бартараф қилиш ҳақида”ги қарорида маъмурий бинолар ва уй-жойларнинг катта, кенг ва баланд қилиб, турли меъморий безаклар ёрдамида қурилиши танқид остига олиниб, меъморчиликдаги “дабдабозлик” сифатида баҳоланди. Эндиликда қурилиш ташкилотларидан “оддий ва тежамли” бинолар қурилиши қатъий талаб этила бошланди. Ушбу кўрсатмадан четга чиққан мутасаддилар, ҳаттоки, турли йўллар билан жазоланиши белгилаб қўйилди [7].

Совет ҳукумати томонидан 1956 йилда “Қурилишни саноатлаштириш, сифатини яхшилаш ва таннархини арзонлаштириш чора-тадбирлари тўғрисида”ги ва 1957 йилда “СССРда уй-жой қурилишини ривожлантириш ҳақида”ги қарорларнинг қабул қилиниши [8] эса турар жой қурилиши ва шаҳарларнинг бундан кейинги меъморий қиёфаси шаклланишига катта таъсир кўрсатди. Ушбу қарорларда уй-жой ва маданий-маиший мақсадларга йўналтирилган биноларни оддий ва “ортиқча” меъморий ҳашамларсиз, кам чиқимли қилиб қуриш белгилаб берилган эди.

1957 йилдаги “Уй-жой қурилишини ривожлантириш ҳақида”ги қарорда аҳолининг уй-жойга бўлган талабининг кескин ортиб кетганлиги назарда тутилиб, турар жой программасини амалга оширишда фан ва техника ютуқларидан

фойдаланишга эътибор қаратилди. Айнан шу пайтдан Иттифоқнинг йирик шаҳарлари қаторида Тошкентда ҳам панелли ва блокли турар жой бинолари оммавий тарзда қурила бошланди. Уй-жойга бўлган талабнинг кучайганлиги натижасида оммавий лойиҳалаштириш ва оммавий қурилиш конструкцияларини кенг қўллаш урфга кирди. Бу даврда турар жойларни индивидуал лойиҳалаштиришдан воз кечилди, шунингдек, нисбатан баланд (тўрт-беш қаватли) уйлар қуриш орқали қурилиш маблағларини тежашга ҳаракат қилинди.

В.П. Лагутенко томонидан 2-5 қаватли панелли ёки ғиштли уй (“хрущевка”)ларнинг [9] лойиҳалаштирилиши айнан шу мақсадга хизмат қилди ва бу хилдаги турар жойлар барча иттифоқдош республикалар ҳудудида, жумладан, Тошкентда ҳам қурила бошлади. “Хрущевка” типдаги уйлар кичик ҳажмли хонадонлардан иборат бўлиб, энг арзон қурилиш материалларидан барпо этилган. Хоналарнинг баландлиги 2,70 метргача бўлиб, ошхонасининг кенглиги 5-6 м²ни ташкил этган. Уч хонали квартиралар 60 м² гача, икки хонали уйлар 43 м² гача, бир хонали уйлар 30 м² гача бўлган майдонни эгаллаган. Бу типдаги уйлар 1950 йиллар охиридан бошлаб қурила бошлаган [10].

Юқорида қайд этилган қарорлар Ўзбекистонда уй-жой қурилиши соҳасида янги босқични бошлаб берди. Бу даврнинг моҳияти тежамли иншоотларни қуришда индустриал методлар ва намунавий лойиҳалаштиришга катта эътибор қаратишдан иборат эди. Бу пайтга келиб, қурилишни ташкил этиш тартиблари ҳам тубдан ўзгартирилди. Натижада уй-жой муаммосини ҳал этишда муҳим натижалар қўлга киритилганини қатор мисоллар орқали кўриш мумкин. 1950-1959 йиллар оралиғида Тошкент шаҳрининг биргина Қорасув массивида 175 та 1 ва 2 қаватли, 8 та 3 ва 4 қаватли турар жойлар қуриб, ишга туширилган [11]. Айнан шу йилларда шаҳарсозлик тажрибасида алоҳида аҳоли турар жой ҳудудлари – микрорайонлар қурилиши бошланди. Тошкент шаҳрида 1956 йилда қурила бошланган кўп қаватли уйлардан иборат Чилонзор массиви замонавий шаҳарсозлик тамойилларини ўзида акс эттирган эди.

ЎзССР КП МК ва МСнинг 1962 йил 15 ноябрдаги “Тошкент шаҳрида турар жой қурилишини кучайтириш ва ободонлаштириш даражасини ошириш ҳақида”ги қарорига кўра, 1964 йилда шаҳар учун 2,5 млн рубль капитал маблағ ажратилиши белгиланган ва 20 минг м² майдонда уй-жойлар қуриш режалаштирилган [12].

Бироқ манбаларда Тошкент шаҳрида уй-жой қурилиши амалиёти билан боғлиқ кўплаб турли муаммолар қайд этилади. Жумладан, Ўзбекистон архитекторлари уюшмасининг 1951 йил 17 январдаги Тошкент шаҳрида қурилиш соҳасидаги ҳолат ва муаммолар таҳлилига бағишланган йиғилишида таъкидланишича, 1950 йилда 30 минг м² майдонда аҳоли турар жойи қурилиши белгиланган. Йил охирида эса ишнинг фақат 65%и бажарилган. Бунинг сабаби раҳбарларнинг уй-жой қурилиши муаммосига жиддий ёндашмаганликлари билан изоҳланган. 1951 йил Тошкентда 60 та бинолар қурилиши режалаштирилган бўлиб, улар 2-4 қаватдан иборат бўлиши ва йирик магистрал йўллар бўйида жойлашиши режалаштирилган [13].

1950 йиллар бошида республика пойтахтида уй-жой муаммосини ҳал этиш учун қурилишни индустриаллаштириш, йиғма индустриал методлардан фойдаланиш, қурилиш базасини кучайтиришга кўпроқ эътибор қаратила бошланган. Жумладан, қурилиш майдонларида турли техника, механизм ва янги қурилиш материаллари пайдо бўлган. Аммо Тошкент шаҳар Бош архитектори М.С. Булатовнинг берган

маълумотларига кўра, Ўзбекистон бу масалада иттифоқдош республикалардан анча орқада қолган эди. Масалан, Киевда баланд биноларни қуришда бир хил типдаги лойиҳалар асосида қурилган материаллар ишлатилганлиги иш суръатларининг ўсишига ёрдам берган бўлса, Тошкентда қурилиш материалларини ишлаб чиқариш корхоналарида қўл меҳнатидан фойдаланилганлиги материаллар тақчиллиги, уларнинг сифат даражаси паст бўлишига олиб келган. Қурилишда ҳатто оддий гиштнинг етишмаслиги иш суръатига жиддий салбий таъсир кўрсатган. Шунингдек, ишчилар танқислиги, нотўғри режалаштириш, бошқарувдаги нуқсонлар туфайли Тошкент шаҳрида уй-жой қурилиши бўйича режалар мунтазам равишда бажарилмаган [14].

1952 йилда ҳам Тошкентда уй-жой қурилиши қониқарсиз борган. 10 ой ичида турар жой майдонларининг йиллик режадаги 21 %и (8 852 минг кв.м) қисмигина фойдаланишга топширилган. Манбада бунга ташкилот раҳбарларининг масалага жиддий қарамаганлиги, иш режаси – графикнинг йўқлиги, ишчилар сонининг тақчиллиги сабаб бўлганлиги қайд этилади. Баъзи жойларда қурилишда 170-180 киши ўрнига 80-90 та, 600-700 ўрнига 250 киши ишлаган. Қурилишда техника ва транспорт ўта тақчил бўлиб, улар зарур миқдорнинг ярмини ҳам ташкил этмаган. Аксарият ҳолларда қурилиш муддатлари чўзиб юборилган [15].

Бошқа манбага кўра, Ўзбекистон КП МКнинг 1953 йил 23 октябрдаги “Ўзбекистон ССР турар жой-фуқаролик қурилиши министрлигининг қониқарсиз иши тўғрисида”ги қарорида ҳам соҳадаги катта камчиликлар очиб берилган. Жумладан, шу йилнинг 10 ойлик натижаларига кўра республикада уй-жой қурилиши режаси 58,2 %га бажарилганлиги кўрсатиб ўтилган.

Уй-жой, ижтимоий муассасалар ва маиший бинолар қурилиши борасидаги кейинги йилларга оид ҳужжатларда ҳам юқоридаги сингари аҳвол қайд этилади [16].

Республикада амалга оширилган 5 млн. руб.гача бўлган қурилиш лойиҳаларини ЎзССР Министрлар Совети, ундан ортиқ маблағ сарфланадиган қурилиш лойиҳаларини эса СССР Министрлар Совети тасдиқлаганлиги ҳам қурилиш муддатларининг чўзилишига олиб келган. Ваҳоланки, Тошкент билан тенг мақомдаги Тбилиси шаҳридаги қурилиш ташкилотлари 51 млн. руб.гача бўлган режани бажариш имконига эга эди [17].

1966 йил 12 апрелда Тошкентда рўй берган кучли zilзила шаҳар аҳолисининг уй-жой билан боғлиқ муаммолари янада кучайишига сабаб бўлди. Табиий офат натижасида 300 мингдан ортиқ аҳоли бошпанасиз қолди. Дастлабки маълумотларга кўра, фақат маҳаллий советларга тегишли бўлган умумий майдони 215 минг м² га тенг 5708 та квартира бутунлай вайрон бўлган, 8342 та квартира эса таъмирга муҳтож бўлган. Бундан ташқари, турли идораларга тегишли 3016 та уйлар ва 2411 та хусусий уйлар зарар кўрган [18]. Умуман олганда, zilзиладан шаҳар миқёсида 2 млн. м² майдондаги уй-жойлар талофат кўрган эди.

Табиий офатнинг оғир оқибатларини бартараф этиш мақсадида Совет Иттифоқининг турли ҳудудларидан етиб келган қурилиш отрядларининг ёрдами билан 3-3,5 йил оралиғида вайронагарчиликка барҳам берилган. Zilзиладан вайрон бўлган шаҳар барча совет республикаларидан келган архитекторлар, қурувчи ва ҳарбийлар ёрдамида қайта тикланган.

Жумладан, шаҳарда 1 млн. 800 минг м² майдондаги турар жойлар қурилган. Айнан шу даврда Тошкентда мамлакат миқёсида биринчилардан бўлиб, коммунал квартиралардан воз кечилган ва ҳар бир оила алоҳида уй-жойга эга бўлган эди.

Бугунги кунга келиб, Тошкент зилзиласи билан боғлиқ айрим янги маълумотлар аниқланиб, баъзи масалаларни холис ёритишга эътибор берилмоқда. Худди шундай айрим қарашлар архитектор А. С. Косинскийга тегишли бўлиб, у ўз давридаги айрим масалаларга ёндашувларга танқидий баҳо беради. Зилзила даврида Москва лойиҳалаштириш ташкилоти топшириғига кўра аслида икки йилга Тошкентга келган, аммо бу ерда 14 йил яшаган архитектор А. Косинский ўз даврида янги Тошкент шаҳри қиёфасининг шаклланишига таъсир кўрсатган бинолар лойиҳасини тузган [19]. У кейинчалик бу ҳақда хотирлар экан, Тошкентнинг 9 балли сейсмик зонада жойлашганлигини, ёзда ҳаво ҳарорати 50 °Сдан ошиб кетишини, шу вазиятда бу ерда ўрта европача совет меъёрларига кўра тўрт қаватли панелли ва ғиштли турар жой бинолари қурилатганлигини, бундай вазиятда хоналар ичидаги ҳарорат 32 градусгача етишини таассуф билан қайд этган. Шунингдек, архитектор замонавий микрорайонлар маҳаллий аҳолининг анъанавий турмуш тарзига ҳам нафақат тўғри келмаслиги, балки зид эканлигини таъкидлаб, аҳоли бу уйларга мажбуран кўчиб ўтганлигини таъкидлаган [20].

Россиялик меъмор ўша пайтдаги Тошкентнинг эски шаҳар қисми микроклимини юқори баҳолаган. Унинг таърифлашича, бу ерда канализация тармоқлари йўқ, сувни махсус ташиб келиш керак бўлган, деворлари сомон сувоқли бўлса-да, ариқлар, чойхоналар, ток ва қайрағочли салқин ҳовлилари бор ушбу манзилгоҳда, аҳолининг ўта зичлигига қарамай, “катта оилалар жуда қулай иқлим ва ижтимоий қулай шароитларда” яшар эдилар.

А. С. Косинский ўша даврда кўпгина архитекторлар уй-жойлар қурилишида Тошкентнинг иқлим ва сейсмик шароитларига эътибор қаратганликларини, шу асосда турли лойиҳалар таклиф этилганлигини, аммо улар орасида айримларигина қабул қилинганлигини таъкидлайди. Жумладан, унинг лойиҳаси асосида Богдан Хмельницкий кўчасида 500 хонадонли турар жой биноси қурилган. Ўзига хос меъморий ечимлар, хусусан, панжарали тўсиқлар ўрнатилиши туфайли ушбу уйда анча салқин ҳавони таъминлашга муваффақ бўлинган. Мазкур бино хонадонларида 4-5 қаватли биноларга нисбатан 5-6 даража паст ҳаво бўлишига эришилган.

А. Косинскийнинг Ўрта Осиё турар жой меъморчилиги ҳақидаги яна бир қараши эътиборни тортади. У Тошкентнинг эски шаҳар қисмидаги, шунингдек, Бухородаги қинғир-қийшиқ, тор кўчалар бу ернинг иссиқ иқлими ҳисобга олиниб қурилганлигини, бир томонидан офтобга қараган, иккинчи томонидан сояда қолган уйлар бир-бирини салқинлаштириб, ҳаво ҳароратини анча (6-7 даражагача) пасайишини таъминлаганлигини таъкидлайди ва анъанавий меъморчиликдаги узвийлик, экологик билимни юқори баҳолайди. Шуниси қизиқки, маҳаллий шароитларни эътиборга олган ва анъаналарни юқори баҳолаган ушбу архитекторнинг кўпгина лойиҳалари, ҳаттоки маъқулланган бўлса ҳам, амалга оширилмаган, уларнинг баъзиларигина ҳаётга жорий этилган, холос. Масалан, унинг эски шаҳар ва Чилонзор туманини қайта қуриш борасидаги лойиҳалари қоғозда қолиб кетган. Меъмор ушбу лойиҳаларда шаҳарнинг анъанавий ўзига хос жиҳатларини сақлаб қолишни таклиф қилган эди. У Тошкентда Москва ёки Россиянинг бошқа худудларидаги каби “типовой” уйлар қурилишини

маъқулламаган, бу ерда ўзига хос улар қуриш зарурлигини кўп бора исботламоқчи бўлган. Орадан узоқ йиллар ўтибгина унинг айрим ғоялари тўғри бўлганлигига ишонч ҳосил қилинган.

А. Кудряшовнинг маълумот беришича, 1967 йилда “Тошкент қурувчиси” медали билан тақдирланган Т. С. Иванова қуйидагича хотирлайди: “Ҳозирги ЦУМ ўрнида ҳарбийлар жабрланганлар учун минглаб чодирлар ўрнатдилар. Бу ерда “Титраяпмиз, лекин енгилмаяпмиз”, деган катта шиор осилган эди. Керакли озиқ-овқат маҳсулотлари олиб келина бошланди. Мактабдаги ўқувчиларни бутун иттифоқдаги пионер лагерларига олиб кета бошладилар. Аҳолига ҳам бошқа шаҳар ва республикаларга кетишни тавсия қилардилар, бироқ бунга кўпчилик кўнмасди. Менга Чилонзор янги туманини телефонлаштиришни топширишди. Аввал Фарҳод бозори ўрнида қамиш босган ботқоқ бўларди. Волгоград кўчаси томонларда эса биз картошка терардик. 1966 йил қишигача бошқа шаҳарлардан келган қурувчилар бу ерда замонавий беш қаватли уйлардан иборат бўлган янги туманни қуриб битказдилар” [21].

1966 йилда Тошкент сейсмик станцияси раҳбари бўлиб ишлаган В. И. Уломов: “Ўшанда мен Брежнев кўп ҳолларда Косигиндан маслаҳат сўраётганини сездим. Косигиннинг қўллови билан Ш. Рашидовнинг Тошкентда метро қуриш таклифи инобатга олинди. Бундан ташқари, Тошкентни тиклаш учун иттифоқдош республикалар қай даражада ёрдам бериши масаласи ҳам ҳал этилди. Тошкент учун яна бир ижобий ҳолат шу бўлдики, йиғилишда “чордеворли” маҳаллалар тугатилиб, замонавий уйлар қуриш масаласи ҳам тасдиқланди. Брежнев “доимий бўлиб қолиши мумкин бўлган муваққат бинолар” қуришни маъқулламади”, – деб маълумот берганлиги ҳам А. Кудряшовнинг мақоласида келтирилган. Шунингдек, у: “1966 йил апрелидаги зилзила гувоҳларининг кўпчилиги хом ғиштдан қурилган Бароқхон, Кўкалдош каби қадимий мадрасалар, эски шаҳардаги пахса уйлар деярли зиён тортмаганига эътибор қаратишди”, – деган фикрларни ҳам қайд этган.

А. Кудряшов зилзила қурбонлари ҳақида тўхталиб: “Расмий маълумотларга кўра, Тошкент зилзиласида 8 одам нобуд бўлган, 150 одам турли жароҳатлар олган. Бироқ шаҳар “тез ёрдам”и шифокорлари зилзиладан кейин юрак хуружидан юзлаб қариялар нобуд бўлганини айтадилар”, – деб маълумот берган эди.

Зилзила вақтида Тошкент электротехника алоқалари институти талабаси бўлган Сурат Икромов ҳам ўз хотираларида айна ўша кунларда дафн маросимлари кўпайганлигини, зилзила туфайли қўрқув ёки асаб зўриқишидан вафот этганлар кўп бўлганлигини таъкидлайди [22]. Шунингдек, у тошкентликлар ўз бошларига тушган бу офатни таҳликасиз, ваҳимага тушмасдан, хотиржам қабул қилганликларини ва шаҳарни қайта қуриш ишларида фаол давом этганликларини айтиб ўтган. Шу ўринда таъкидлаб ўтиш лозимки, кўплаб манбаларда, гувоҳларнинг хотираларида бу даврда Тошкент халқи ўзини муносиб тутганлиги, шаҳарда ўғирлик билан боғлиқ жиноятлар умуман кузатилмаганлиги, инсонлар одамийлик ва қаҳрамонлик намуналарини кўрсатганликлари таъкидлаб ўтилади.

Шуни алоҳида таъкидлаш керакки, зилзиладан олдин қурилган “хрушевка” типидagi алоҳида квартиралар ўз даврида аҳолининг уй-жой шароитларини яхшилашда муҳим ўринга эга бўлган. Бундай биноларда яшаганлар уларни жуда қулай деб билганлар, чунки, уларда алоҳида ошхона, ювиниш хоналари ва ҳожатхона бўлиб, бунгача бўлган “коммунал” типидagi уйлар бундай қулайликлардан маҳрум

эди. Айрим хотираларга кўра, табиий офатдан салгина олдин қурилган хрушевка типдаги уйлар зилзиладан деярли талофат кўрмаган, уларнинг айрим қисмларидагина ёриқлар пайдо бўлган [23].

Манбалар турар жой муаммоси кучайган шундай бир даврда ҳам соҳада қатор муаммолар учраганлигидан далолат беради. ЎзССР МСнинг маълумотига кўра, 1967 йил Тошкентда Ташглавстрой томонидан қурилиши лозим бўлган жами 533 минг м² турар жойнинг 291 минг м² майдони учун смета-лойиҳа ҳужжатлари тузилмаганлиги қаттиқ танқид остига олинган. Ҳукумат қарорида қурилиш сифатига эътибор бериш, антисейсмик пояслар, темир-бетонли қопламалар, антикоррозияли ҳимояловчилар қўйиш сингари ҳолатларга катта эътибор бериш лозимлиги таъкидланган [24].

Уй-жой қурилиши билан боғлиқ муаммонинг кучайиши совет ҳукуматини бу масалага алоҳида эътибор қаратишдан ташқари, бошқа чораларни қўллашига ҳам сабаб бўлган эди. Жумладан, Ўзбекистон Республикаси ҳукуматига маъмурий бинолар, томоша ва спорт иншоотлари қурилишини қисқартириш тўғрисида кўрсатма берилган. КПСС МКнинг 1970 йил 4 августда қабул қилган қарорида биринчи галда асосий эътибор уй-жой, мактаблар, болаларни даволаш ва бошқа маданий-маиший бинолар қурилишига қаратилмоғи лозимлиги таъкидланган. Бунинг учун режалаштириш ишларида “ҳар хил” қурилишларга маблағ ажратмаслик, айбдорларни қатъий жазолаш, маъмурий, спорт ва томоша иншоотлари қурилишини вақтинча тўхтатиш чора-тадбирлари кўрилиши зарурлиги белгиланган [25].

1983 йилга оид ҳужжатларда ҳам Ўзбекистон ССРда кооператив ва хусусий уй-жой қурилиши султ олиб борилаётганлиги оқибатида аҳолининг уй-жой билан таъминланиши нормативдан паст даражада эканлиги кўрсатилган. Республикада кооператив қурилиш бўйича ўн биринчи беш йилликнинг дастлабки икки йилида 45,7 минг м² майдондаги қурилиш режаси бажарилмаган ва 53 млн. рубллик маблағ ўзлаштирилмаган. Қониқарсиз аҳволнинг сабаби сифатида моддий-техник ресурсларнинг етарлича ажратилмаганлиги, бошқарув ва ташкилотчилик ишларига кам аҳамият берилганлиги, лойиҳалаштириш, ерларни давлат ихтиёрига олишдаги сусткашлик, инженерлик коммуникациялари билан етарли даражада таъминланмаганлик кўрсатилган [26].

Манбаларда ўрганилаётган даврда Тошкентда турар жой фонди ҳажми динамик тарзда ошиб борганлиги таъкидланади. Республика пойтахтида 1965 йилда 9,7 млн. м² турар жой фонди мавжуд бўлса, 1975 йилга келиб, унинг 15,3 млн. м² га етганлиги қайд этилган [27;360].

1991 йилда эса, Тошкент шаҳри уй-жой фонди 32,9 млн. м²ни ташкил этган эди [28;66]. Бироқ аҳолини турар жой билан таъминлаш соҳасида Тошкент шаҳри кўрсаткичлари мамлакатдаги ўртача даражадан анча паст эди. Масалан, 1979 йилда Тошкентда бир кишига тўғри келадиган турар жой ҳажми 9,6 м² ни ташкил этган. Иттифоқ миқёсида эса, бу пайтда ҳар бир шаҳарликка тўғри келадиган турар жой ҳажми 12,0 м² дан иборат эди [29]. 1988 йилга келиб, Тошкент шаҳри аҳолиси жон бошига 13,0 м² турар жой майдони тўғри келган [1;220].

Ваҳоланки, 1962 йилда архитектор М.Булатов бошчилигида ишлаб чиқилган Тошкент шаҳри Бош режасида оммавий турар жой қурилишини ривожлантириш ва 1980 йилда киши бошига турар жой майдони ҳажмини 12 м²га, 2000 йилда 15 м²га етказиш режалаштирилган эди [6;91]. Мутахассисларнинг фикрига кўра, ўша даврда ҳар бир кишига тўғри келадиган умумий уй-жой ҳажми 20-21 м² ни ташкил этганда

инсоннинг ҳар томонлама – жисмоний ва руҳий ҳолати учун қулай муҳит яратилар экан. Бу борада Тошкент Марказий Осиёдаги бошқа республикалар марказлари билан бир қаторда Иттифоқ миқёсида охириги ўринлардан бирини эгаллаган.

Умуман, кўплаб манбаларда келтирилишича, Тошкент шаҳрида бутун XX асрда уй-жой таъминоти билан боғлиқ муаммолар кучли бўлган. Аҳоли табиий ва механик кўпайишининг юқори даражаси, фаол миграция жараёнлари каби омиллар аҳоли сонининг жадал суръатларда кўпайишига олиб келган. Бундан ташқари, шаҳарга четдан ишчи-мутахассисларнинг кўплаб келтирилиши уй-жой танқислиги сабабларидан бири бўлган эди. Тошкентни зилзиладан кейинги тикланиш йилларида қўшни республикалардан ташриф буюрган қурувчиларнинг катта қисми кейинчалик шаҳарда бутунлай қолиб кетган. Биринчи галда улар уй-жой билан таъминланган, маҳаллий аҳоли таъминоти эса кейинги ўринга қолдирилган. Масалан, 1980-йилларнинг охирида Тошкент шаҳрида меҳнат ресурсларининг ортиқчаллиги 200 минг кишига етишига қарамай, янги меҳнат жамоаларини шакллантириш учун республикадан ташқаридан 125 мингга яқин ишчи ва мутахассислар жалб этилган [30;106]. Улар турли хил қулайликлар билан, хусусан биринчи галда уй-жой билан таъминланган. Бу эса, ўз навбатида, навбатда турган маҳаллий аҳолининг турар жойга бўлган талабининг ошишига олиб келган.

Тошкент шаҳрида уй-жой қурилишининг аҳоли ўсиш суръатларидан орқада қолганлиги қурилиш соҳасига ажратилаётган маблағларнинг йилдан-йилга камайиб бориши билан ҳам ифодаланади. Ўзбекистонда 1960 йилларда халқ хўжалигига ажратилган барча капитал маблағнинг 23,2 % и уй-жой фондига ажратилган бўлса, 1980 йилларга келиб соҳага жами маблағларнинг 15,5 %и сарфланган [1;125].

Кўриб ўтилган маълумотлар шундан далолат берадики, XX асрнинг иккинчи ярмида Тошкент шаҳрида рўй берган ўзгаришлар ва шаҳар меъморий қиёфасининг шаклланишига нафақат 1966 йилдаги даҳшатли табиий офат – зилзила, шунингдек, совет давлати ва ҳукмрон коммунистик партиянинг шаҳарсозлик сиёсати ҳамда мафкуравий талаблари катта таъсир кўрсатган.

Фойдаланилган адабиётлар рўйхати:

1. Аҳмедов Э. Ўзбекистон шаҳарлари. Т.: “Ўзбекистон”, 1991.
2. Зияева Д. Ўзбекистон шаҳарлари XIX асрнинг иккинчи ярми – XX аср бошларида. Тошкент, 2013.
3. Маълумотлар “Ўзбекистон халқ хўжалиги” йиллик статистик тўпламининг 1966, 1976, 1990 йилги нашрларидан олинди.
4. ЎЗМА. Р-2532 жамғарма (Ўзбекистон Архитекторлари Уюшмаси), 1-рўйхат, 110-йиғмажилд, 10-варақ.
5. Ўз даврида намунавий уйлар “типовой” уйлар деб аталган.
6. Кадырова Т. Архитектура советского Узбекистана. Architecture of the soviet Uzbekistan. М.: Стройиздат, 1987.
7. Постановление Центрального Комитета КПСС и Совета Министров СССР от 4 ноября 1955 года №1871 «Об устранении излишеств в проектировании и строительстве» //http://www.sovarch.ru/hist.
8. КПСС в революциях и решениях съездов, конференций и пленумов ЦК. М., Политиздат, 1989. Том 9. Издание 9.

9. Бу даврда мамлакатни бошқарган Н.С.Хрущёв номи билан боғлаб халқ орасида шундай аталган.
10. Типовые серии жилых домов //http: //ru.wikipedia.org/.
11. ЎзМА. Р-837 жамғарма (Ўзбекистон ССР Министрлар Совети), 39-рўйхат, 420-йиғмажилд, 21-варақ.
12. ЎзМА. Р-2384 жамғарма, 1-рўйхат, 128-йиғма жилд, 423-426 варақлар.
13. ЎзМА. Р-2532 жамғарма 1-рўйхат, 110-йиғмажилд, 1-5 варақлар.
14. ЎзМА. Р-2532 жамғарма, 1-рўйхат, 110-йиғмажилд, 12-17 варақлар.
15. ЎзМА.Р-837 жамғарма, 38-рўйхат, 4572-йиғмажилд, 3-20 варақлар.
16. ЎзМА. Р-2700 жамғарма, 1-рўйхат, 2784-йиғмажилд; Р-2384 жамғарма, 1-рўйхат, 90-йиғмажилд, 26-варақ.
17. ЎзМА. Р-2182 жамғарма (ЎзССР Коммунал хўжалик министрлиги), 1-рўйхат, 1210-йиғмажилд 229-варақ.
18. ЎзМА. Р-2182 жамғарма, 5-рўйхат, 755-йиғмажилд, 1-варақ.
19. Genius Loci: Ташкентские практики архитектора Андрея Косинского // Информационное агентство Фергана. 18.04.2016. Олинган манба: <https://www.fergananews.com/articles/8939>
20. А. Косинский 2012 йил 24 ноябрда Австрияда бўлиб ўтган «1955-1991 йилларда совет модернизми. Номаълум тарихлар» мавзусидаги XIX Вена Архитектура конгрессида “1966-1980 йилларда менинг Тошкентдаги ишим” номли маъруза билан иштирок этган.
21. Кудряшов А. Тошкент zilzilasi. 1966 йил 26 апрел афсоналари ва ҳақиқатлари. Олинган манба: <https://uzbek.fergananews.com/article.php?id=364>
22. Сурат Икромов: Землетрясение 1966 года Ташкент встретил достойно. Олинган манба: <https://www.fergananews.com/articles/8946>
23. Крымзалов В. Землетрясение 1966 года в Ташкенте и 2011-го в Фергане. Стойкость как преимущество поколений. <https://www.fergananews.com/articles/8950>
24. ЎзМА. Р-2769 жамғарма (ЎзССР Геология министрлиги), 1-рўйхат, 65-йиғмажилд, 166-169 варақлар.
25. ЎзМА. Р-90 жамғарма (ЎзССР Қишлоқ хўжалиги министрлиги), 10-рўйхат, 3953-йиғмажилд, 150-варақ.
26. ЎзМА. Р-2700 жамғарма, 1-рўйхат, 2784-йиғма жилд.
27. Народное хозяйство Узбекской ССР в 1975 г. Статистический ежегодник. Т.: Узбекистан, 1976.
28. Ўзбекистон Республикаси халқ хўжалиги. 1994. Йиллик статистик тўплам. Тошкент, 1995.
29. Бахретдинова Х.А., Каданер Э.Л., Файзиев Н.М. Планирование социально-экономического развития городов
30. Бобожонова Д. Ўзбекистонда ижтимоий-иқтисодий муносабатлар (70-80 йиллар мисолида). Тошкент, Шарқ, 1999.